

ੴ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

• ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਝਰੋਖੇ 'ਚੋਂ' •

ਅਵਤਾਰਵਾਦ

ਤੇ

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਡਾਕਟਰ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ

(ਸੰਪਾਦਕ : 'ਜੀਵਨ ਪ੍ਰੀਤੀ')

ਦੁਕਾਨ ਨੰ. 318, ਸੈਕਟਰ 37-ਡੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਫੋਨ : 0172-40681)

ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੱਜਣ :

ਸ੍ਰ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ	ਗਿਆਨੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ
(ਲੇਖਕ : ਸਿੱਖ ਇਨਕਲਾਬ)	ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ	ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਭਾਈ ਅਸ਼ੋਕ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀਆ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ	ਕਰਨਲ ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਰੀ.) ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਸ੍ਰ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਆਈ.ਏ.ਐਸ.) ਰੀ.	ਡਾ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਕੰਵਰ ਮਹਿੰਦਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਲੁਧਿਆਣਾ	ਸ੍ਰ. ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਰਿਆੜ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਗਿ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਿਦਕੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ	ਗਿ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸ੍ਰ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋਸ਼', ਮੁਹਾਲੀ	ਸ੍ਰ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਬਹਿਨੀਵਾਲ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰੋਪੜ	ਗਿ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਸ੍ਰੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦਰਬਾਰ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ	ਗਿ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
(ਗੁਰਮਤਿ ਕੇਂਦਰ) ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ	ਸ੍ਰ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਪ੍ਰਿੰ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਮਾਸਟਰ ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ	(ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ)
ਸ੍ਰ. ਰਾਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ	

ੴ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਤੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਚਉਪਈ ॥

ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ (ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ੧੦) 'ਚੋ'

(ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਕੰਠੋਂ ਯਾਦ ਕਰਨ ਹਿਤ)

ਪ੍ਰਣਵੋ¹ ਆਦਿ ਏਕੰਕਾਰਾ ॥ ਜਲ ਬਲ ਮਹੀਅਲ² ਕੀਉ ਪਸਾਰਾ ॥
ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਅਬਗਤਿ ਅਬਿਨਾਸੀ ॥ ਲੋਕ ਚੜ੍ਹ ਦਸਿ⁴ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸੀ ॥.॥
ਹਸਤਿ⁵ ਕੀਟ ਕੇ ਬੀਚ ਸਮਾਨਾ ॥ ਰਾਵ ਰੰਗ ਜਿਹ ਇਕ ਸਰ⁶ ਜਾਨਾ ॥
ਅਦ੍ਰੈ⁷ ਅਲੱਖ ਪੁਰਖ ਅਬਿਗਾਮੀ ॥ ਸਭ ਘਟ ਘਟ ਕੇ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ॥2॥
ਅਲੱਖ ਰੂਪ ਅਛੈ⁹ ਅਨਭੇਖਾ ॥ ਰਾਗ ਰੰਗ¹⁰ ਜਿਹ ਰੂਪ ਨ ਰੇਖਾ ॥
ਬਰਨ ਚਿਹਨ ਸਭਹੂੰ ਤੇ ਨਿਆਰਾ ॥ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਅਦ੍ਰੈ ਅਬਿਕਾਰਾ¹¹ ॥3॥
ਬਰਨ ਚਿਹਨ ਜਿਹ ਜਾਤ ਨ ਪਾਤਾ ॥ ਸੱਤ੍ਰੁ ਮਿਤ੍ਰੁ ਜਿਹ ਤਾਤ¹² ਨ ਮਾਤਾ ॥
ਸਭ ਤੇ ਦੂਰਿ ਸਭਨ ਤੇ ਨੇਰਾ ॥ ਜਲ ਬਲ ਮਹੀਅਲਿ ਜਾਹਿ ਬਸੇਰਾ ॥4॥
ਅਨਹਦ¹³ ਰੂਪ ਅਨਾਹਦ¹⁴ ਬਾਨੀ ॥ ਚਰਨਿ ਸਰਨਿ ਜਿਹ ਬਸਤ ਭਵਾਨੀ¹⁵ ॥
ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਅੰਤੁ ਨਹੀ ਪਾਇਓ ॥ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਮੁਖਚਾਰ ਬਤਾਇਓ ॥5॥
ਕੋਟਿ ਇੰਦ੍ਰ, ਉਪਇੰਦ੍ਰ¹⁶ ਬਨਾਏ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਰੁੱਦ੍ਰ¹⁷ ਉਪਾਇ ਖਪਾਏ ॥
ਲੋਕ ਚੜ੍ਹ ਦਸ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਓ ॥ ਬਹੁਰਿ ਆਪ ਹੀ ਬੀਚ ਮਿਲਾਇਓ ॥6॥
ਦਾਨਵ ਦੇਵ ਫਨਿੰਦ¹⁸ ਅਪਾਰਾ ॥ ਗੰਧ੍ਰੁ¹⁹ ਜੱਛ²⁰ ਰਚੇ ਸੁਭਚਾਰਾ²¹ ॥
ਭੂਤ ਭਵਿੱਖ ਭਵਾਨ²² ਕਹਾਨੀ ॥ ਘਟ ਘਟ ਕੇ ਪਟ ਪਟ ਕੀ ਜਾਨੀ ॥7॥
ਤਾਤ ਮਾਤ ਜਿਹ ਜਾਤਿ ਨ ਪਾਤਾ ॥ ਏਕ ਰੰਗ ਕਾਹੂ ਨਹੀ ਰਾਤਾ ॥
ਸਰਬ ਜੋਤਿ ਕੇ ਬੀਚ ਸਮਾਨਾ ॥ ਸਭਹੂੰ ਸਰਬ ਠੋਰਿ ਪਹਿਚਾਨਾ ॥8॥
ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਅਨਕਾਲ ਸਰੂਪਾ ॥ ਅਲੱਖ ਪੁਰਖੁ ਅਬਿਗਤਿ ਅਵਿਧੂਤਾ ॥
ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਜਿਹ ਚਿਹਨ ਨ ਬਰਨਾ ॥ ਅਬਿਗਤਿ ਦੇਵ ਅਛੈ ਅਨ-ਭਰਮਾ ॥9॥
ਸਭ ਕੇ ਕਾਲ ਸਭਨ ਕੇ ਕਰਤਾ ॥ ਰੋਗ ਸੋਗ ਦੋਖਨ ਕੇ ਹਰਤਾ²³ ॥
ਏਕ ਚਿੱਤ ਜਿਹ ਇਕ ਛਿਨ ਧਿਆਇਓ ॥ ਕਾਲ ਫਾਸਿ ਕੇ ਬੀਚ ਨ ਆਇਓ ॥10॥

-
1. ਆਰੰਭ ਵਿਚ ੴ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। 2. ਆਕਾਸ਼ 3. ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ
4. ਚੌਦਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ 5. ਹਾਥੀ 6. ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਕੰਗਾਲ ਬਰਾਬਰ, 7. ਏਮਿਸਾਲ
8. ਸੁਗਿਆਨੀ 9. ਨਾਸ-ਰਹਿਤ 10. ਮੌਹ ਸਮਤਾ ਦੇ ਰੰਗ 11. ਵਿਕਾਰ-ਰਹਿਤ
12. ਪਿਤਾ 13. ਹੱਦ ਰਹਿਤ 14. ਸ਼ਬਦ-ਧੁਨੀ 15. ਦੇਵੀ : ਭਗਉਤੀ, ਦੁਰਗਾ, ਸ਼ਿਵਾ, ਹਿੰਗਲਾ, ਸੀਤਲਾ ਆਦਿ। 16. ਛੋਟੇ ਇੰਦ੍ਰ 17. ਸ਼ਿਵਜੀ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ
18. ਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਗ 19. ਇੰਦ੍ਰ ਸਭਾ ਦੇ ਰਾਗੀ 20. ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਜਾਤ
21. ਸੁਭ ਆਚਰਨ ਵਾਲੇ 22. ਬੀਤਿਆ, ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ
23. ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।

1. ਭੂਮਿਕਾ

ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅਦੁੱਤੀ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਕੇ ਵੱਡੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਵੱਖਵਾਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਅਤੇ ਜਾਤਪਾਤੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜ ਕੇ, ਇਕ ਅਕਾਲ-ਪੂਜਕ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਸਾਜਿਆ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ 'ਬਿਪਰ ਸਮਾਜ', ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਤੇ ਅੱਡਰੀ ਹੋਂਦ ਸੁਖਾਈ ਨਹੀਂ। ਦੇਸ਼, ਪਹਿਲੇ, ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨ-ਮੱਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਬੇਬੱਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਤੋਂ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਅੱਡਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਚਾਹਵਾਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਚਮਕ ਪਈ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਝਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਬਲ-ਬੋਝੇ, ਹੁਣ, ਉਹ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਸਕਣੀ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਤਵ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦੀ ਅੱਡਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਕਾਰਗਰ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਨਿਵੇਕਲਤਾ ਤੇ ਨਿਰਾਲਮਤਾ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਸੀਮਤ ਉਦੇਸ਼, ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਸ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਚੋਕਸ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਥ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿੱਤੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਇਕ ਅਵਤਾਰਵਾਦ-ਵਿਰੋਧੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ, ਢਾਹ ਲਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਲੇਖ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥਲੇ ਮਸਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਨਿਰਣਾ ਦੇਣਾ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮਸਲਾ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਸੂਲ, ਇਕ ਅਕਾਲ-ਪੂਜਤੀ, ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਨਿਰਣਾ ਦੇਣਾ ਕੇਵਲ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਇਕ ਇਕੱਲੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਵਿਦਵਾਨ, ਗਰੁੱਪ, ਪਾਰਟੀ, ਜਥੇਬੰਦੀ, ਡੇਰੇ ਆਦਿ ਦਾ ਵਾਹਦ ਹੱਕ ਨਹੀਂ।

ਕਿਉਂਕਿ, ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਲੀਕੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾ ਦੇਣਾ ਕੇਵਲ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨ ਕਰਾਇਆ ਜਾਏ। ਏਸ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ, ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਮੱਟੇ ਮੱਟੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਛੋਹਿਆ, ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲੇਖ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

2. ਅਵਤਾਰਵਾਦ-ਵਿਰੋਧੀ ਗੁਰਮਤਿ-ਸਿਧਾਂਤ

(1) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਇਸ਼ਟ :

ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਆਦਿ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੰਗਲ ਜਾਂ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ 'ਜਪੁ' ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ, ਇਸ ਮੰਗਲ ਨੂੰ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਫੇਰ, ਏਸੇ ਮੰਗਲ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਂ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 566 ਵੇਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਇਸ ਮੰਗਲ ਦੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਤੇ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ 'ਗੁਰ ਰਤਨਾਵਲੀ' ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ :

“ਨਾਮ ਸਭ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਦੇਵ ਹੈ। ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਮਨਾਂਵਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਸ਼ਿਵਾਂ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਗਣੇਸ਼ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ, ਸਤਿਨਾਮ ਨੂੰ ਮਨਾਂਵਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਵਿਘਨ ਨਾਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਤਾਂ ਤੇ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਕਾ ਮੰਗਲਾਚਾਰ ਆਦਿ ਰਖਿਆ ਹੈ।

(ਗੁਰਮੱਤ ਮਾਰਤੰਡ, ਪੰ. 597)

ਉਪਰੋਕਤ ੴ ਸੰਪੂਰਨ ਮੰਗਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ 'ਏਕਤਵਤਾ' ਦੇ 'ਇਕ ਓਅੰਕਾਰੀ' ਅਥਵਾ 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ' ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ੳ) ਸਾਹਿਬ ਮੇਰਾ ਏਕੋ ਹੈ, ਏਕੋ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੋ ਹੈ ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ 350)

ਅ) ਏਕੰਕਾਰ ਅਵਰੁ ਨਹੀਂ ਦੂਜਾ, ਨਾਨਕ ਏਕੁ ਸਮਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ 930)

ੲ) ਗੁਣੁ ਏਹੋ, ਹੋਰ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ॥ (ਮ. 1, ਰਹਿਰਾਸ)

(ਭਾਵ ਅਰਥ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਿਫਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ।)

ਸ) 'ਦੀਗਰੇ ਰਾ, ਅਜ ਕੁਜਾ, ਆਰੇਮ ਮਾ ?

ਸ਼ੋਰ ਦਰ ਆਲਮ, ਯਕੇ ਅਫਗੰਦਾ ਅਸਤ ॥

(ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ 'ਗੋਇਆ' ਗਜ਼ਲ 8)

(ਭਾਵਾਰਥ—ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਰੋਲਾ ਗੋਲਾ ਹੈ (ਚਰਚਾ ਹੈ; ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕਿੱਥੋਂ ਲੈ ਆਈਏ ?)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, 'ਇਕ ਓਅੰਕਾਰੀ' ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦੇ ਹਨ :

- ੳ) ਬਿਨ ਕਰਤਾਰ, ਨ ਕਿਰਤਮ ਮਾਨੋ ॥
ਆਦਿ ਅਜੋਨਿ ਅਜੈ ਅਬਿਨਾਸੀ ਤਿਹ ਪਰਮੇਸੁਰ ਜਾਨੋ ॥
(ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ 10)
- ਅ) ਇਕ ਬਿਨ ਦੂਸਰ ਸੋ ਨ ਚਿਨਾਰ ॥
ਭੰਜਨ ਘੜਨ ਸਮਰਥ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭ, ਜਾਨਤ ਹੈ ਕਰਤਾਰ ॥ (ਉਹੀ)
- ੲ) ਸੋ ਕਿਮ ਮਾਨਸ ਰੂਪ ਕਹਾਏ ॥
ਸਿੱਧ ਸਮਾਧ ਸਾਧ ਕਰ ਹਾਰੈ, ਕਯੋਹੂੰ ਨ ਦੇਖਨ ਪਾਏ ॥ (ਉਹੀ)
- ਸ) ਤਾਤ ਮਾਤ ਨ ਜਾਤ ਜਾਕਰ ਪੁਤ੍ਰ ਪੋਤ੍ਰ ਮੁਕੰਦ ॥
ਕਉਨ ਕਾਜ ਕਹਾਹਿਗੇ, ਆਨਿ ਦੇਵਕਿ ਨੰਦ ॥ (ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ) (ਉਹੀ)
- ਹ) ਬਿਨ ਹਰਿ ਨਾਮ ਨਾ ਬਾਚਨ ਪੈ ਹੈ ॥
ਚੰਦਹ ਲੋਕ ਜਾਹਿ ਬਸਿ ਕੀਤੇ ਤਾ ਤੇ ਕਹਾਂ ਪਲੇ ਹੈ* ॥ਰਹਾਉ॥
ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਉਬਾਰ ਨ ਸਕ ਹੈ ਜਾਕਰ ਨਾਮ ਰਟੇ ਹੈ ॥
ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨ ਰੁਦ੍ਰ ਸੂਰਜ ਸਸਿ, ਤੇ ਬਸਿ ਕਾਲ ਸਬੈ ਹੈ ॥੧॥
ਬੰਦ ਪੁਰਾਨ ਕੁਰਾਨ ਸਬੇ ਮਤ, ਜਾਕਹ ਨੇਤ ਕਹੈ ਹੈ ॥
ਇੰਦ੍ਰ ਫਨਿੰਦ੍ਰ ਮੁਨਿੰਦ੍ਰ ਕਲਪ ਬਹੁ, ਧਯਾਵਤ ਧਯਾਨ ਨਾ ਐਹੈ ॥
ਜਾ ਕਾ ਰੂਪ ਰੰਗ ਨਹਿ ਜਨਿਯਤ, ਸੋ ਕਿਮ ਸਯਾਮ ਕਹੇ ਹੈ ?
ਛੁਟਹੋ ਕਾਲ ਜਾਲ ਤੇ ਤਬਹੀ, ਤਾਹਿ ਚਰਨਿ ਲਪਟੈ ਹੈ ॥ (ਉਹੀ)

ਨੋਟ—ਐਸੇ, ਇਕ ਅਕਾਲ-ਪੂਜਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ (ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ) ਨੂੰ ਅਵਤਾਰਾਂ ਤੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦੇ ਵਿਖਾਉਣਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕਿਤਨਾ ਅਨਰਥ ਤੇ ਅਨਿਆਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ-ਧਰੀਕ (ਨਾਮ ਦੇ ਧਾਰਨੀ) ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ?)

3. ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਤੁੱਛਤਾ

ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ 'ਇਕ ਓਅੰਕਾਰੀ', 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ' ਅਥਵਾ ਏਕਤਾ-ਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਕਲਪਤ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਤੁੱਛ ਦੱਸਿਆ ਹੈ—

ੳ) ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜੀਐ ਭਾਈ, ਕਿਆ ਮਾਂਗਉ* ਕਿਆ ਦੇਹਿ ?

ਪਾਹਨ ਨੀਰਿ ਪਖਾਲੀਐ ਭਾਈ ਜਲ ਮਹਿ ਬੂਡਤਿ ਤਿਹਿ ॥ (ਪੰ. 637)

ਭਾਵ ਅਰਥ—ਹੇ ਭਾਈ, ਮੂਰਖ ਲੋਕ (ਮਹਜ਼ ਆਪੋ ਕਲਪੇ) ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਛ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਣਾ ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਦਾ, ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਧੋਣ ਸਮੇਂ, ਆਪ ਹੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਜਾਣਾ ।)

ਅ) ਮਹਿਮਾ ਨ ਜਾਣਹਿ ਬੇਦ ॥ ਬ੍ਰਹਮੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਹਿ ਭੇਦ ॥
ਅਵਤਾਰ ਨ ਜਾਨਹਿ ਅੰਤੁ ॥ ਪਰਮੇਸੁਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਬੇਅੰਤੁ ॥

(ਮ. 5, ਪੰਨਾ 894)

ਭਗਤ ਬਾਣੀ :—

ਭੈਰਉ ਭੂਤ ਸੀਤਲਾ ਧਾਵੈ ॥ ਖਰਬਾਹਨੁ ਉਹੁ ਛਾਰ ਉਡਾਵੈ ॥
ਹਉ ਤਉ ਏਕੁ ਰਮਈਆ ਲੇਹਉ ॥ ਆਨ ਦੇਵ ਬਦਲਾਵਨਿ ਦੇਹਉ ॥
ਸਿਵ ਸਿਵ ਕਰਤੇ ਜੋ ਨਹੁ ਧਿਆਵੈ ॥ ਬਰਦ ਚੜੇ ਡਉਰੂ ਦਮਕਾਵੈ ॥
ਮਹਾ ਮਾਈ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੈ ॥ ਨਰ ਸੀ ਨਾਰਿ ਹੋਇ ਅਉਤਰੈ ॥
ਤੂ ਕਹੀਅਤ ਹੀ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ ॥ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਬਰੀਆ ਕਹਾਂ ਛਪਾਨੀ ?
ਗੁਰਮਤਿ ਰਾਮਨਾਮ ਗਹੁ ਮੀਤਾ ॥ ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਾ ਇਉਂ ਕਹੈ ਗੀਤਾ ॥ (ਨਾਮਦੇਵ)
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, 33 ਸਵੱਯਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਕੋਊ ਦਿਜੇਸ (ਬ੍ਰਹਮਾ) ਕੋ ਮਾਨਤ ਹੈ ਅਰ ਕੋਊ ਮਹੇਸ਼ ਕੋ ਈਸ (ਪ੍ਰਭੂ) ਬਤੈ ਹੈ ॥
ਕੋਊ ਕਹੈ ਬਿਸਨੂੰ ਬਿਸਨਾਯਕ, ਜਾਹਿ ਭਜੈ ਅਘ ਓਘ ਕਟੇ ਹੈ ॥
ਬਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਬਿਚਾਰ ਅਰੇ ਜੜ, ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਸਭ ਹੀ ਭਜ ਜੈ ਹੈ ॥
ਤਾਂ ਹੀ ਕੋ ਧਿਆਨ ਪ੍ਰਮਾਨ, ਜੋਊ ਥਾ, ਅਬ ਹੈ, ਅਰੁ ਆਗੈ ਉ ਹਵੈ ਹੈ ॥

ਹੋਰ ਗਵਾਹੀ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ 60 ਕੁ ਸਾਲ ਤੋਂ, ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ, ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕੀਤੀ “ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ” ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ, ਸੰਤ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਬਣਾਏ ਨਵੇਂ “ਕੱਚੇ ਖਰੜੇ” ਵਿਚ ਇਹ ਲੋਕ ਵੀ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ :—

(ੳ) ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਂ ਪੁਰਸ਼— ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ.. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਉਹ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ, ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਖਾਲਸਾ ਹੈ । (ਪੰਨਾ 3)

(ਅ) ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਰਤਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਇਕ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਾਭਗਤੀ ਤੇ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਦੱਸੀ ਹੈ । (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਉਪ੍ਰੰਤ, ਦੇਣ ਯੋਗ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ) ... ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ, ਅਵਤਾਰ, ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ । ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ । (ਪੰਨਾ 22)

(ਨੋਟ—ਖੇਦ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਹੱਕੀ ਗੱਲ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਇਹੀ ਲੋਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੀਆਂ) ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਤੇ ਪੂਜਾ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਆਪ ਹੀ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ।)

4. ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਤੇ ਅਵਤਾਰ

ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਖੰਡਨ ਹਿੱਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ

ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੂੰਹ ਸੜ ਜਾਏ ਜਿਹੜਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ
(ਅਵਤਾਰ ਬਣਨ ਹਿਤ) ਆਦਮੀ ਦੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ—

ਸੋ ਮੁਖੁ ਜਲਉ ਜਿਤੁ ਕਹਹਿ ਠਾਕੁਰੁ ਜੋਨੀ ॥

ਜਨਮਿ ਨ ਮਰੈ ਨ ਆਵੈ ਨ ਜਾਇ ॥

ਨਾਨਕ ਕਾ ਪ੍ਰਭੂ ਰਹਿਓ ਸਮਾਇ ॥ (ਮ. 5, ਪੰਨਾ 1136)

ਤੂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਮੇਸੁਰ, ਜੋਨਿ ਨ ਆਵਹੀ ॥ (ਮ. 5, ਪੰਨਾ 1095)

ਜਾਤਿ, ਅਜਾਤਿ, ਅਜੋਨੀ, ਸੰਭ ਨਉ ਤਿਸੁ ਭਾਉ ਨ ਭਰਮਾ ॥

(ਉਹੀ, 597)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਉਪਾਸ਼ਨਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰਾਂ,
ਰਾਮ ਜੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਉਤੇ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੋਰ ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ ॥

ਕੇਤੀਆਂ ਕੰਨ੍ਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕੇਤੇ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰ ॥ (ਵਾਰ ਆਸਾ, ਪੰ. 464)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ 33 ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ—

ੴ) ਕਾਹੂੰ, ਲੈ ਠੋਕਿ ਬੱਧੇ ਉਰਿ ਠਾਕੁਰ, ਕਾਹੂੰ, ਮਹੇਸ ਕੋ ਏਸ ਬਖਾਨਯੋ ॥

ਕਾਹੂੰ ਕਹਯੋ ਹਰਿਮੰਦਰ ਮੈ ਹਰਿ, ਕਾਹੂੰ ਮਸੀਤ ਕੇ ਬੀਚ ਪ੍ਰਮਾਨਯੋ ॥

ਕਾਹੂੰ ਨੇ ਰਾਮ ਕਹਯੋ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕਹੂੰ, ਕਾਹੂੰ ਮਨੈ ਅਵਤਾਰਨ ਮਾਨਯੋ ॥

ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਵਿਸਾਰ ਸਭੈ, ਕਰਤਾਰ ਹੀ ਕੋ ਕਰਤਾ ਜਿਯ ਜਾਨਯੋ ॥

ਅ) ਕਾਹੋ ਕੋ ਏਸ ਮਹੇਸਹਿ ਭਾਖਤ ? ਕਾਹੋ ਦਿਜੇਸ ਕੋ ਏਸ ਬਖਾਨਯੋ ॥

ਹੈ ਨ ਰਘੋਸ ਜਦੇਸ ਰਮਾ ਪਤਿ, ਤੈ ਜਿਨ ਕੋ ਬਿਸ੍ਵਾਨਾਥ ਧਛਾਨਯੋ ॥

ਏਕ ਕੇ ਛਾਡ ਅਨੇਕ ਭਜੈ, ਸੁਕਦੇਵ ਪਰਾਸਰ ਬਯਾਸ ਝੁਠਾਨਯੋ ॥

ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਸਜੇ ਸਭ ਹੀ, ਹਮ ਏਕ ਹੀ ਕੋ ਬਿਧਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਨਯੋ ॥

(33 ਸਵੈਯੇ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ 10)

ੲ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ' ਛਕਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਜੋ
ਉਪਦੇਸ਼ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਪੋਰਟਰ ਵਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜੀ ਰੀਪੋਰਟ
ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਗੁਲਾਮ ਮਹਯੁੱਦੀਨ, ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ
ਤਰਜਮਾ ਮੈਕਾਲਿਫ ਨੇ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ—

—Let none pay heed to ganges and other places of pilgrimage
which are spoken of with reverence in Shastrase, or adore
incarnation such as Ram, Krishan or Durga. But believe
in Guru Nanak and other Gurus...

(ਨੋਟ—ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਉਤੇ ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਦਿ ਅਵਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਰਗਾ ਆਦਿ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ...ਫੇਰ ਵੀ, ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਅਵਤਾਰਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮੰਨੇ, ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਦਸੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਇਲਾਜ ?)

5. ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ :

ਜਿਹੜਾ ਗ੍ਰੰਥ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਹੇਠ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਵੰਨਗੀਆਂ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਜੱਸ ਗਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਭਾਸਦੇ ਹਨ—

ੳ) ਜੈ ਜੈ ਹੋਸੀ, ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਮਰਦਨ, ਭੂਮਿ ਅਕਾਸ ਪਾਤਾਲ ਜਲੰ ॥

ਭਾਵ—ਹੇ ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਦੈਂਤ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਿਵਾ ਅਥਵਾ ਚੰਡਿਕਾ ਦੇਵੀ, ਤੂੰ ਜੋ ਅਕਾਸ਼, ਪਤਾਲ ਅਤੇ ਜਲਾਂ ਥਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈਂ। ਤੇਰੀ ਜੈ ਹੋਵੇ !

(ਨੋਟ—ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ 20 ਛੰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਕ ਕਵੀ ਨੇ (201 ਤੋਂ 220 ਨੰਬਰ ਤੱਕ) 'ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ' ਵਿਚ ਪਾ ਛੱਡੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਅਥਵਾ "ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ" ਦੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ)

(ਅ) ਚੰਡਿ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਵਿਤਨ ਮੈ, ਬਰਨਿਓ ਸਭ ਹੀ ਰਸ ਰੁਦ੍ਰ ਮਈ ਹੈ ।

ਏਕ ਤੇ ਏਕ ਰਸਾਲ ਭਇਓ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲਉ, ਉਪਮਾ ਸੁ ਨਈ ਹੈ ।

ਕਉਤਕ ਏਤੁ ਕਰੀ ਕਵਿ ਨੇ, ਸਤਿਸਯ ਕੀ ਕਥਾ ਇਵ ਪੂਰੀ ਭਈ ਹੈ ।

ਜਾਇ ਨਮਿਤ ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਨ ਰੇ ਨਰ, ਸੋ ਨਿਸਚੇ ਕਰਿ ਤਾਇ ਦਈ ਹੈ ।

(232 ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਉਕਤਿ ਬਿਲਾਸ)

(ਨੋਟ—ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ ਦੀ 700 ਸਲੋਕਾਂ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਚੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਆ ਹੈ।)

(ੲ) ਜੋ ਜੋ ਤੁਮਰੇ (ਹੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਦੇਵੀ) ਧਿਆਨ ਕੇ ਨਿਤ ਧਿਐ ਹੈਂ ਸੰਤ ।

ਅੰਤ ਲਹੇਂਗੈ ਮੁਕਤਿ ਫਲ, ਪਾਵਹਿੰਗੇ ਭਗਵੰਤ ॥ (261)

(ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ (ਦੂਜਾ) ਅੰਤਲਾ ਸਲੋਕ)

(ਸ) ਦੁਰਗਾ ਪਾਠ ਬਣਾਇਆ ਸਭੇ ਪਉੜੀਆਂ ।

ਫੇਰ ਨ ਜੂਨੀ ਆਇਆ, ਜਿਨਿ ਇਹ ਗਾਇਆ ॥ (55)

(ਵਾਰ ਦੁਰਗਾ ਕੀ)

(ਹ) ਰਾਮ ਕਥਾ ਜੁਗੁ ਜੁਗਿ ਅਟਲ, ਸਭ ਕੋਈ ਭਾਖਤ ਨੇਤਿ ॥

ਸੁਰਗਿਬਾਸੁ ਰਘੁਬਰ ਕਰਾ, ਸਗਰੀ ਪੁਰੀ ਸਮੇਤ ॥ (858 ਰਾਮਾਵਤਾਰ)

ਜੋ ਇਹ ਕਥਾ ਸੁਣੇ ਅਰ ਗਾਵੈ ॥ ਦੂਖ ਪਾਪ ਤਿਨ ਨਿਕਟ ਨ ਆਵੈ ॥

(859, ਰਾਮਾਵਤਾਰ)

ਬਿਸਨੁ ਭਗਤਿ ਕੀਏ ਫਲੁ ਹੋਈ, ਆਧਿ ਬਿਆਧਿ ਛੇਵੈ ਸਕੇ ਨ ਕੋਈ ॥

ਗ੍ਰੰਥ ਸਕਲ ਪੂਰਣ ਕੀਯੋ, *ਭਗਵਤਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ (ਰਾਮਾਵਤਾਰ)

*(ਭਗਉਤੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ)

ਪਰਖ : ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ, ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਕਥਾ ਦਾ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਆਰੰਭ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :— ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ਦੇ ਇਸ਼ਟ ਮੰਗਲ ਨਾਲ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈਂਦਾ (ਅਥਵਾ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਹੁੰਦੀ) ਹੈ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਕਥਾ ਦਾ ਦੇਵੀ ਭਗਤ ਸ਼ਾਕਤ ਕਵੀ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਟਪਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਦਿ ਵਿਚ 'ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦਾ ਮੰਗਲ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਗਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ— ਭਗਉਤੀ, ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ ਦਾ ਹੀ ਹੈ।

(ਕ) 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਵੱਡ-ਅਕਾਰੀ ਰਚਨਾ (494 ਪੰਨੇ, ਸ਼ਬਦਾਰਥ) ਹੈ—ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ, ਕਵੀ ਨੇ 6 ਕੁ ਵੇਰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ 'ਸਯਾਮ' ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਕ ਅਖਵਾਏ ਗਏ ਹਨ : (ਹੇ ਚੰਡੀ ਦੇਵੀ) :—

(a) ਹੋਇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਮਰੀ ਹਮ ਪੈ, ਤੂ ਸਭੈ ਸਗੁਨੰ ਗੁਨ ਹੀ ਧਰਿ ਹੋਂ।

ਜੀਅ ਧਾਰਿ ਵਿਚਾਰ ਤਬੇ, ਬਰ ਬੁਧਿ, ਮਹਾ ਅਗਨੋ ਗੁਨ ਕੋ ਹਰਿ ਹੋਂ।

ਬਿਨ ਚੰਡਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਮਰੀ ਕਬਹੂੰ, ਮੁਖ ਤੇ ਨਹੀਂ ਅੱਛਰ ਹਉਂ ਕਰਿ ਹੋਂ।

ਤੁਮਰੋ ਕਰਿ ਨਾਮ ਕਿਯੋ ਤੁਲਹਾ, ਜਿਮ, ਬਾਕ-ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਬਿਖੈ ਤਰਿ ਹੋਂ। (5)

(ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ)

(b) ਦੇਹਰਾ : ਰੇ ਮਨ ਭੱਜ *ਸ਼ਾਰਦਾ, ਅਨਗਨ ਗੁਨ ਹੈਂ ਜਾਹਿੰ। *ਵਿਦਿਆ ਦੇਵੀ ਰਚੋ ਗ੍ਰੰਥ ਇਹ 'ਭਾਗਵਤ', ਜਉ ਵੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਾਹਿਹੰ। (ਛੰਦ 6, ਓਹੀ)

(c) ਸੰਕਟ ਹਰਨ ਸਭ ਸਿਧਿ ਕੀ ਕਰਨ ਚੰਡਿ, (ਚੰਡੀ, ਭਗਉਤੀ ਦੁਰਗਾ ਆਦਿ) ਤਾਰਨ ਤਰਨ ਅਰੁ ਲੋਚਣ ਬਿਸਾਲ ਹੈ।

ਆਦਿ ਜਾ ਕੋ ਆਹਮ (ਔਖਾ) ਹੈ, ਅੰਤ ਕੋ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰ,

ਸਰਨਿ ਉਬਾਰਨ, ਕਰਨ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਹੈ।

ਅਸੁਰ ਸੰਘਾਰਨ, ਅਨਿਕ ਦੁਖ ਜਾਰਨ,

ਸੋ ਪਤਿਤ ਉਧਾਰਨ ਛਡਾਏ ਜਮ ਜਾਲ ਹੈ।

ਦੇਵੀ ਬਰ ਲਾਇਕ, ਸੁਬੁਧਿ ਕੀ ਦਾਇਕ,

ਸੁ ਦੇਹ ਬਰ ਪਾਇਕ, ਬਨਾਵੈ ਗ੍ਰੰਥ ਹਾਲ ਹੈ (ਛੰਦ-7, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ)

(d) ਅਦ੍ਰਸਤਾ ਹੂ ਕੀ ਤਨੱਯਾ (ਪਰਬਤ ਦੀ ਧੀ, ਪਾਰਬਤੀ)

ਮਹਿਖਾਸੁਰ (ਦੈਤ) ਕੀ ਮਰਤਾ ਫੁਨਿ ਜੋਊ ।

ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਰਾਜਹਿ ਕੀ ਦਿਵੱਯਾ, ਕਰਤਾ ਬਧ ਸੁਭ ਨਿਸ਼ੰਭਹਿ ਦੋਊ ।

ਜੋ ਜਪ ਕੇ ਇਵ ਸੇਵ ਕਰੇ, ਬਰੁ ਕੋ ਸੁ ਲਹੈ ਮਨ ਇੱਛਤ ਸੋਊ ।

ਲੋਕ ਬਿਖੇ, ਉਹ ਕੀ ਸਮਤੁਲ, ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਨ ਦੁਸਰ ਕੋਊ ॥ (ਉਹੀ)

(ਨੋਟ:—ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ 24 ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਪਾਰਬਤੀ (ਸ਼ਿਵਾ) ਵੀ ਚੰਡਿ, ਚੰਡੀ, ਚੰਡਿਕਾ, ਭਗਉਤੀ, ਦੁਰਗਾ (ਭਗਵੰਤੀ), ਜਗਦੰਬੇ, ਕਾਲੀ, ਗਿਰਿਜਾ, ਜਗ-ਮਾਤਾ, ਤੋਤਲਾ ਸੀਤਲਾ, ਪਿੰਗਲਾ, ਹਿੰਗਲਾ ਆਦਿ 16 ਦੇਵੀ-ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਹੇਤੁ (ਕਾਰਨ) ਹੈ ।

6. ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਕਸਵੱਟੀ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਬਾਣੀ

ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੇ ਭੋਲੇ ਵੀਰ, ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੋਈ ਵਖਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਕੇ ਪੂਜਣ ਦੀ ਭੁਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਈ ਸਾਹਿਬ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਨੋਟ ਵਾਚਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨ :

“ਪਿਆਰੇ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀਓ ! ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਇਹ ਵੀਚਾਰੋ ਕਿ ਦੇਵੀ ਕੌਣ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕੀ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪੁਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਿਮਾਲਯ (ਪ੍ਰਬਤ) ਦੀ ਬੇਟੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਨਾਂ, “ਪਾਰਬਤੀ” “ਗਿਰਿਜਾ”, “ਭਵਾਨੀ” ਆਦਿ ਹਨ । ਉਸ ਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਹਮਾਯਤ ਵਿਚ ਦੈਤਾਂ ਨਾਲ ਯੁਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ (ਸੁਰਗੀ) ਰਾਜਗੱਦੀ ਮੁੜ ਦਿੱਤੀ; ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਉਹ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰਾ ਦਿਨ (ਦਿਨ ਰਾਤ) ਅਪਸਰਾਂ (ਸਵਰਗੀ ਪਰੀਆਂ) ਦਾ ਨਾਚ ਔਰ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਐਸ਼ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਔਰ ਪੁਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ੀ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦੇ ਭਜਨ ਅਤੇ ਤੱਪ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਨੇ ਲੁੱਚੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨ ਭੇਜੀਆਂ ਹੋਣ; ਔਰ ਖੁਦ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਹਿਲਿਆ (ਗੌਤਮ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਪਤਨੀ) ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ । ਐਸੇ ਵਿਭਚਾਰੀ ਤੇ ਕੁਕਰਮੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਕੇ ਦੇਵੀ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਕੀ ਸੁਖ ਦਿਤਾ ? ਇੰਦ੍ਰ ਨੇ ਰਾਜ ਲੈ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ?... ਕਈ ਮੰਤਰੀ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਿਮਾਲਯ ਦੀ ਬੇਟੀ ਅਥਵਾ “ਅਸ਼ਟ ਭੁਜੀ” ਆਦਿਕ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੂਜਦੇ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ

ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਭਿੰਨ ਹੈ ਜਾਂ ਅਭਿੰਨ ? ਜੜ੍ਹ ਹੈ ਜਾਂ ਚੇਤਨ ? ਅਨਿੱਤ ਹੈ ਜਾਂ ਨਿੱਤ ? ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਨਿੱਤ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਪੂਜਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਨਿਸਚਯ ਕਰੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜੋ "ਓਅੰਕਾਰ" ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਏਕਾ "(੧) ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹੜਤਾਲ (ਫੇਰਨ) ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਹੋ, ਔਰ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਪਤਿਤ ਹੋ, ਔਰ ਜੋ ਦੇਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦੇਵੀ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ, ਭਿੰਨ ਪੂਜਣਾ ਵੀ ਮਹਾਂ ਅਗਿਆਨ ਤੇ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਦੇਵੀ ਕੋਈ ਜੜ੍ਹ ਅਰ ਅਨਿੱਤ ਪਦਾਰਥ ਹੈ, ਤਾਂ ਭੀ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ।" ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਯੋਗ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।"

(ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਤੰਡ, ਪੰਨਾ 597-598—

ਛਾਪਕ : ਸ਼੍ਰੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)

ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ "ਇਕ ਓਅੰਕਾਰੀ" ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਧਾਰਮਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ; ਸਗੋਂ ਪਰਸਪਰ ਇਤਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਸਮਝੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਸਕਦੇ। ਦੂਸਰੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਥਾਪਿਆ ਵਾਹ-ਦਾਨੀਅਤ, ਪ੍ਰਭੂ-ਏਕਤ੍ਵ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦਾ ਉਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧਾਰਮਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਲਟਣ (ਬਦਲਣ) ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇੱਕੋ ਇਕ ਕਸਵੱਟੀ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਸ ਨਿਵਾ "ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ" ਥਾਪ ਗਏ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਕਿਤਨੀ ਉੱਚੀ, ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਗਵਾਹੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਉਂ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਅਤਿ ਕਰੜੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਸੌਂਪ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਰਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। (ਪਰਚੀਆਂ ਸੇਵਾ ਦਾਸ, ਪੰਨੇ 63-64) ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਉਂ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆ :

"ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਗੁਰ ਤੁਮ ਕੋ ਧਾਰਾ। ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਗੁਰੂ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ॥"

(ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਪੰਨਾ 314)

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ, "ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਗਹੇ।"

(ਗੁਰਬਿਲਾਸ, ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਪੰਨੇ 341, 349-350)

ਪਰ 'ਗੁਰੂ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੀ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ "ਬਾਬਾ" ਜੀ ਦੇ ਪਰਮ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸੀ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ, 'ਗੁਰੂ'

ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ 'ਪੋਥੀ ਜੀ', ਜਾਂ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। "ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ" ਜੀ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਦੋਂ ਬਣੇ, ਜਦੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ, ਖਤਮ ਕਰਕੇ, 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਗੁਰੂ' ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪੰਥ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਤੱਥ ਦੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਭਰਵੀਂ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ :

(ੳ) ਭਾਈ ਨਰਬੁਦ ਸਿੰਘ ਭੱਟ ਦੀ ਵਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, 1765 ਬਿ: ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ਦੂਜ (ਮੁਤਾਬਕ 4 ਅਕਤੂਬਰ 1708 ਈ:) ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ, "ਪੰਥ ਗੁਰ" ਨੂੰ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਕਰ ਦਿਤਾ।"

(ਅ) ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ (ਰਚਨ ਕਾਲ ਸੰਮਤ 1802) ਦੇ ਅਧਿਆਇ 21 ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

"ਦਰਸਨ ਗੁਰ ਕਾ ਰੇ ਸਾਵਧਾਨ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਨ ॥
ਲੈ ਆਵੋ, ਯਾ ਕੋ ਯਾ ਬਾਨਾ ॥ ਲੈ ਆਵੋ ਗੁਰ ਦਸਮ ਸਜਾਨਾ ॥
ਸੁਣ ਕੇ ਕਹਾ. ਇਹੋ ਇਤਿਹਾਸ, ਚਲੇ ਆਦਿ ਸਤਗੁਰ ਕੇ ਪਾਸ ॥
ਤਬ ਆਪ ਉਠੇ ਸਭ ਸੰਗਾ ॥ ਪੈਸੇ ਪਾਂਜ ਨਲੀਆਰ ਸੁ ਅੰਗਾ ॥
ਲੈ ਕੇ ਤਾਂਹਿ ਅਰਪ ਕੀ ਬੰਦਨ ॥ ਪ੍ਰਦੱਖਣ ਕਰਤੇ ਮਨ ਰੰਗਨ ॥
ਕਹਾ, ਸੋਇ ਬਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ॥ ਪਾਠ ਕਰੇ ਗੁਰ ਕੋ ਸੁਖ ਪਾਇ ॥
ਯਾ ਸਮ ਔਰ ਕੋਈ ਗੁਰ ਨਾਹੀ ॥ ਬਿਨ ਕਾਨ ਸੱਚ ਬਾਕ ਭੜਾਈ ॥

(ੲ) ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਤੱਥ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—ਕੋਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ : ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ, ਪੰਨੇ 389, 680 (ਰਚਨਕਾਰ ਸੰਮਤ 1826) ਤੇ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭਲਾ : ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ 459 (ਰਚਨ ਕਾਲ ਸੰਮਤ 1833)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਹਾਸਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਉਪ-ਬਾਣੀ (ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹੈ) ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰਾ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜੇ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕਦੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ ਗਏ। ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹੋਣਾ ਹੋਰ ਪਦਵੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ' ਪਦਵੀ ਹਾਸਲ ਹੋਣੀ ਹੋਰ ਗੱਲ। ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮਝਣ ਹਿਤ 'ਕੁੰਜੀ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਤਾ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਦ ਕੁਝ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਇਕੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾ

ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ :—

ਸਿਖਾਂ ਕੀਤੀ ਅਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਚਾਹੀਏ ਮਿਲਾਯਾ ॥

ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਉਹ, ਇਹ ਅਸਾਡੀ ਹੈ ਖੇਡ ॥

ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਾਇਆ ਆਹਾ ਪਿਆਰਾ ਕਉਨ ਜਾਨੈ ਭੇਦ ॥

(ਭਾ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ 'ਛਿੱਬਰ'

ਕ੍ਰਿਤ 'ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ' ਐਡੀਟਰ ਡਾ. ਜੱਗੀ, ਪੰਨਾ 136)

ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਸਗੋਂ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਖੇਡ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ, ਨਾਲ ਲਗਵੇਂ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਜਿਹੜਾ ਉਪਲਭਧ ਗ੍ਰੰਥ, 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੱਕ ਨਹੀਂ। ਸਗਵੇਂ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਰਹੀ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਣਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲਿਖਤੀ ਸਮੱਗਰੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਸਭ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੁਣ ਵਾਲਾ ਉਪਲਭਧ ਗ੍ਰੰਥ ਇਕ ਸਰੂਪ ਤੇ ਇਕ-ਇਕਾਈ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

7. 'ਉਪਲਭਧ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੇ ਬਣਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ :

ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਵੇਲੇ ਤਕ, ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਵਾਲੇ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕਿਸੇ ਸੰਚੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਜਾਂ ਨੀਮ-ਸਮਕਾਲੀ ਸਿੱਖ-ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਿਣਖ ਤਕ ਨਹੀਂ। ਭਾ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਪਹਿਲਾ ਲਿਖਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ 61 ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ, 'ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਸਾਂ ਕਾ' ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ 1755 ਬਿਕਰਮੀ (A.D. 1698) ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਏ ਜਾਂ ਬਣਵਾਏ, ਇਕ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਇਕ 'ਛੋਟਾ ਗ੍ਰੰਥ'। ਛਿੱਬਰ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੇ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨੇ 411-412) ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਬਣੇ ਇਕ 'ਵਿਦਿਆ ਸਾਗਰ' ਨਾਮੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਲੱਪ ਹੋ ਗਿਆ।

ਛਿੱਬਰ ਹੀ (ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ, ਐਡੀਟਰ ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਪੰਨਾ 135)

ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ, 'ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੇ ਅਠਵੇਂਜੇ ਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸੀ ਨਦੀ ਪਵਾਇਆ' ਅਤੇ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦਿਸੇ ਪੰਨੇ ਉਤੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਭੀ ਸੰਚੀਆਂ ਖਿੰਡ ਗਈਆਂ। ਯੁਧ ਲੜਾਈ ਕਰਿ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਸੇ ਗਈਆਂ'।

ਸਾਰ ਅੰਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਚੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਿਸ਼ਚਤ ਨਹੀਂ। ਅਰਥਾਤ ਕਿਹੜੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸ ਕਿਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਨ? ਜਿਹੜੀ ਸਥਿਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਲੋਪ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਾਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸੰਚੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਪਲਭਧ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਰਗੇ ਇਕ-ਇਕਾਈ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਣ ਦਾ ਕਿਤੇ ਉਲੇਖ ਨਹੀਂ। ਛੱਬਰ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ (ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਪੰਨਾ 135) ਕਿ ਖਿੰਡੀਆਂ ਪੁੰਡੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ 1782 ਬਿਕਰਮੀ (A.D. 1725) ਵਿਚ (ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਉਪਰੰਤ) ਇਕੱਠਾ ਕਰਵਾਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਕਾਲ ਬਾਰੇ ਦੋ ਹੀ ਵਰਨਣਯੋਗ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਉਪਲਭਧ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਸੰਮਤ 1770 ਬਿਕਰਮੀ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਚੇ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ 1778 ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਾਮੱਗ੍ਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਕੇਤਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਕਲਨ-ਕਾਲ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਥ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸੰਕਲਨ-ਕਾਲ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ, ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਦਸਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੋਵੇ।

ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ-ਬਦਲ ਕੇ ਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ, 'ਦਸਮੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਕਾ ਗ੍ਰੰਥ, 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਅਤੇ 'ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ'। ਹੁਣੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ 'ਦਸਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਬਦਲਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਮੁੱਚਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦਸਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ, ਖੋਜ ਕੀਤੀਆਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਗਵਾਹੀ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਰਖਿਆ ਨਾਮ

‘ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ’ ਸੀ।

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ 14 ਅਧਿਆਇ ਵਾਲੇ ‘ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਭਾਗ ਵਿਚ, ਹਰ ਇਕ ਅਧਿਆਇ ਉਪਰੰਤ 14 ਵਾਰ ਹੀ ‘ਇਤਿ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 68 ਵੇਰਾਂ ‘ਇਤਿ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਤੇ ‘ਰਾਮਾਵਤਾਰ’ ਵਿਚ 19 ਵੇਰ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਈ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਕੁਲ 151 ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਥੀਸਿਸ ਵਿਚ ਏਸੇ ਸਿੱਟੇ ਉਤੇ ਪੁਜਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—‘ਉਸ (ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੀ) ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ (ਸੰਨ 1738 ਈ:) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਸ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਚੁੱਕੀ ਹੋਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ, ਭਾਈ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਿਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੇ, ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸਾਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਸਕਰਣ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ‘ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ’ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ‘ਦਸਮੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ’ ਆਖਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਹੋ ਹੀ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।’ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕਰਿਤ੍ਰਤਵ ਪੰਨਾ-13)

ਸੋ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੇ ਬਣਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਹੋ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਵਾਲੇ ਇਕ-ਇਕਾਈ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਬਹੁ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

8. ਉਪਲਬਧ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੇ ਇਕ-ਇਕਾਈ ਨਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਸੰਕੇਤ

(ੳ) ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਚਿਤ, ‘ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਾਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਪੰਨਾ 616 ਉਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਦਸਮ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਉਪਦੇਸ਼ਮਈ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਏਕੱਤਰ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਜਿਲਦ ‘ਦਸਮੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਾ ਗ੍ਰੰਥ’ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ (ਭਾਵ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ ਪੂਰ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਨੂੰ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਟਕਸਾਲ (ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ) ਪੰਥ ਪਾਸ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ‘ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਚਿਰ ਤੋੜੀ

ਇਸ ਬੀੜ ਤੇ ਚਰਚਾ ਹੋਈ, ਕਿਤਨਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੁਦੀ ਜੁਦੀ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਦਾ ਇਕੱਤਰ ਰਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੈ; ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਜੁਦੀਆਂ ਜੁਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਰਹਿਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਪਠਨ ਪਾਠਨ ਕਰ ਸੱਕਣ, ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜਿਲਦਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣ, ਇਕ ਭਾਗ ਉਹ ਬਾਣੀ ਹੋਵੇ ਜੋ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਰਚਨਾ ਹੈ; ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਰਾਇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਸਭ ਬਾਣੀਆਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਿਉਂ ਕੀ ਤਿਉਂ ਰਹਿਣ, ਪਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਤੇ ਜਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਨ ਲ ਜੋ 11 ਹਕਾਯਤਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਬੀੜ ਤਾਂ ਅਲਗ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ।

(ਨੋਟ—‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੀ 1428 ਪੰਨਿਆਂ ਵਾਲੀ ਛਪੀ ਬੀੜ ਦਾ, ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਖਯਾਨ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਹਕਾਯਤਾਂ ਵਾਲਾ ਭਾਗ 615 ਪੰਨੇ ਬਣਦਾ ਹੈ ।)

“ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼” ਦੇ ਏਸੇ ਪੰਨੇ 616 ਉਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੱਸੇ ਰੰਗੜ ਦੇ ਹਥੋਂ (ਸੰਮਤ 1797 ਵਿਚ) ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਅਪੜਨ ਲਈ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਆ ਪੁੱਜੇ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਪੰਥ ਦਾ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਇਕੱਠ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਣਾਏ ਉਪਰੋਕਤ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਦੂਸਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਘਟੇ ਘਟ ਸੰਮਤ 1797 ਤੱਕ ਪੰਥ ਵਿਚ ਦੁਬਿਧਾ ਸੀ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਇਕ-ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਜਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ।

(ਅ) ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਚਾਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਨਤ ਹਨ । ਇਕ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦੂਸਰੀ, ਮੋਤੀ ਬਾਗ (ਪਟਿਆਲਾ) ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਾਲੀ, ਤੀਸਰੀ, ਸੰਗਰੂਰ ਦੀਵਾਨਖਾਨੇ ਵਾਲੀ, ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਪਟਨੇ ਵਾਲੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ । ਡਾਕਟਰ ਜੱਗੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ-ਤਮਿਕ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ, ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਸੰਖਿਆ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਲਬਧ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦਾ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਸੰਕਲਨ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ (ਫਰਕ) ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ (‘ਕ੍ਰਿਤਤਵ’, ਪੰਨੇ 98-99)

ਜਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਖਰੜੇ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਾ ਮੇਲ ਖਾਣ ਕਾਰਨ ਅਨਿਸਚਿਤ ਹੋਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਇਕ-ਇਕਾਈ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਨਣਾ ਹੋਰ ਸ਼ੱਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

(ੲ) ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਸਤੂ ਮਿਲਗੋਭਾ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਉਪਲਭਧ ਜਿਲਦ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਾਖਿਆਨ ਤੇ ਹਕਾਇਤਾਂ ਹਨ, ਓਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਚੌਬੀਸ ਅਵਤਾਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਅੱਧ ਤੋਂ ਵਧ ਹਿੱਸਾ ਘੇਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਓਥੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸ੍ਰੋ-ਵਿਰੋਧੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਇਕ-ਇਕਾਈ ਗ੍ਰੰਥ ਵਜੋਂ ਵਿਉਂਤਿ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀਆਂ।

9. ਕੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ—ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ?

ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ (ਪੰਨਾ 616) ਵਿਚੋਂ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਸੰਬੰਧੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੂਚਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਾਲ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਦੁਬਿਧਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ, ਜੋ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਫਸੀਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜੋ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਨੇ ਨਜ਼ਿਠਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਘੇਰੇ (Outlines) ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇ। ਤਫਸੀਲ ਵਿਚ ਪਿਆਂ ਇਕੱਝ-ਦੁੱਕੜ ਦਰੱਖਤਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਟਿਕਾ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਹਾਵਤ ਦੇ ਲੀਹੇ ਤੁਰ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨੁਕਤਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਵਾਂਗੇ।

'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਦਿਅਕ ਪੜਚੋਲ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਸਭ ਵਿਚੋਂ ਡਾਕਟਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਦੀ, "ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ" ਦਾ 'ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ (ਜਿਵੇਂ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦੇ ਮੁੱਖੀ, ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਿਵੇਦੀ ਨੇ ਡਾ: ਜੱਗੀ ਦੇ ਬੀਸਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ) ਡਾਕਟਰ ਜੱਗੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਪਾਤਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਇਕ-ਰੁਖੇ ਨਹੀਂ ਵਗੇ। ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਦੋਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ, ਪੱਖ ਪਾਤ ਤੋਂ ਬੇਲਾਗ ਹੋ ਕੇ, ਵਿਚਾਰਿਆ ਤੇ ਤੌਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਠੋਸ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਿੱਟੇ ਕਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ "ਜੱਗੀ" ਵਲੋਂ ਕੱਢੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :—

(ੳ) ਛਿੱਬਰ ਕ੍ਰਿਤ ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਤਰਕ :

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤ "ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਸਾਂ ਕਾ" ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

- ੳ) ਛੋਟਾ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਨਮੇ ਸਾਹਿਬ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਧਾਮ ॥
ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੌ ਪਚਵੇਂਜਾ ਬਹੁਤ ਖਿਡਾਵੇ ਲਿਖਾਰੇ ਨਾਮ ॥
- ਅ) ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਸੀ ਪਿਆਰਾ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਖਿਡਾਯਾ ॥
- ੲ) ਅਤੇ ਆਪ ਰਸਨਾ ਥੀ ਉਚਰ ਬਨਾਯਾ ॥

ਪਰੀਖਿਆ :

“ਛਿੱਬਰ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਭੱਥ ਸੰਮਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਵਰਣ ਕਈ ਵੇਰ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਵੇਂ, ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ 1658 ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ 1661 ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਛਿੱਬਰ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ 1755 ਸੰਮਤ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ‘ਜਫਰਨਾਮਾ’ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੰਮਤ 1763, ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਸਚਿਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ‘ਜਫਰਨਾਮਾ’ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਮਤ 1755 ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।”

“ਛਿੱਬਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ‘ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ’ ਪੋਥੀ ਦਾ ਭੋਗ ਸੰਮਤ 1826 ਅਸੂ ਸੁਦੀ 11 ਨੂੰ ਪਾਇਆ। ਪਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ (ਪੰਨਾ 616) ਮੁਤਾਬਕ ਪੰਥ ਦੇ ਉਸ ਇਕੱਠ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੇ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਸੰਮਤ 1797 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਅਰਥਾਤ ਉਪਰੋਕਤ ਇਕੱਠ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 29 ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ‘ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ’ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣ : ਇਕ ਵਿਚ ਉਹ ਬਾਣੀ ਹੋਵੇ ਜੋ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਰਚਨਾ, ਨੌਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣੀ ਤੁਲ ਹੈ, ਅਰ ਦੂਜੀ ਵਿਚ, ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਆਦਿਕ ਲਿਖੇ ਜਾਵਨ।” ਦੂਸਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਛਿੱਬਰ ਤੋਂ 29 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਸਵਾਲ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਸੀ ਕਿ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਇਕੱਠਿਆਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਨਾਂ? ਇਸ ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਰਚਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਜੋਚਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਹੋਣ ਦਾ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੁਬਿਧਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਠ ਸਕਦਾ।”

ਅ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਥਾ-ਕਥਿਤ ਚਿੱਠੀ ਉਤੇ ਆਧਾਰਤ ਤਰਕ।

“ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦਾ ਕਰਤਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਓਟ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਤਥਾ-ਕਥਿਤ

ਚਿੱਠੀ ਹੈ। ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਡੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

“..... ਪੋਥੀਆਂ ਜੋ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਹਾਥਿ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ 303 ਚਰਿਤਰ ਉਪਖਿਆਨ ਦੀ ਪੋਥੀ ਜੋ ਹੈ, ਸੀਹਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਦੇਨਾ ਜੀ। ਨਾਮ ਮਾਲਾ ਦੀ ਪੋਥੀ ਕੀ ਖਬਰ ਅਬੀ ਮਿਲੀ ਨਾਹੀ। ਕਰਿਸਨਾਵਤਾਰ ਪੂਰਬਾਰਧ ਤੋਂ ਮਿਲਾ, ਉਤਰਾਰਧ ਨਾਹੀ। ਜੇ ਮਿਲੀ ਅਸੀਂ ਭੇਜ ਦੇਵਾਂਗੇ।”

“ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਥਾ-ਕਥਿਤ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅੱਡ ਅੱਡ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ‘ਛੋਟਾ ਗ੍ਰੰਥ’ ਜਾਂ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਆਦਿਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ।”

ਡਾਕਟਰ ਜੱਗੀ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਅਸਲੋਂ ਜਾਅਲੀ ਚਿੱਠੀ ਕਰਾਰ ਦੇਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਹ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ :—

a) “ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ (ਸਾਂਝੀ-ਸਤਰ) ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਵਿਜੋਗਾਤਮਕ ਅਥਵਾ ਪਦ-ਛੇਦ ਨਹੀਂ। ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਕੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵਿਚਾਲੇ, ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਵਾਂਗ, ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡੀ ਜਾਂਦੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ, ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹੋਰ ਹੋਥ ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਥਿਤ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਵਿਜੋਗਾਤਮਕ (ਪਦ-ਛੇਦ) ਅਪਣਾਈ ਹੋਈ ਵਿਧੀ, ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ।”

“ਸੰਨ 1867 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰ “ਅਖਬਾਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ” (ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ) ਵਿਚ ਛਪੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ ਰੂਪ (ਬਿਨਾ ਪਦ-ਛੇਦ) ਤੋਂ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ (1867ਈ: ਤਕ) ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ ਲਿਖਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।”

b) “ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਥਿਤ ਚਿੱਠੀ ਨਿੱਬ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿੱਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨਾ ਸਰਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।”

c) “ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਧਿਕਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।”

“ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਪੂਰਣ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ-ਚਿੰਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ

ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੂਰਣ-ਵਿਸਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਲਗਭਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਅਧਿਕ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਬਾਅਦ ਦੀ ਹੈ।”

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਉਤੇ ਸੱਟ ਵਜਦੀ ਹੈ।”

d) “ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਅਖਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਹੁਤ ਨਵੇਂ ਹਨ। ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਕਿ ਲਿੱਪੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਇਤਨੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।”

ਡਾਕਟਰ ਜੱਗੀ ਵਲੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀ ਸਾਰੀ ਤਫ਼ਸੀਲ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਹਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਟਾ ਕਢਿਆ ਹੈ, ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :—

“ਇਸ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਲਤਾ-ਪੂਰਵਕ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਇੱਕ ਦਮ ਜਾਅਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੇ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਿਰਣਾ ਦੇਣਾ ਅਨੁਚਿਤ ਅਤੇ ਅਸੰਗਤ ਹੈ।”

(‘ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ’ ਪੰਨਾ 45)

ੲ) ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਆਰੰਭਿਕ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਸੂਚਕ ਉਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਆਧਾਰਤ ਤਰਕ :

“ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ੧੦” ਜਾਂ “ਪਾਤਿਸਾਹੀ ੧੦” ਆਦਿ ਉਕਤੀਆਂ (ਸਿਰਲੇਖ) ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਰਣੇ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਕਤੀਆਂ ਸੰਪਾਦਕਾਂ, ਸੰਗ੍ਰਹਿ-ਕਰਤਿਆਂ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਤਾਰਾਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਪਰਸਪਰ ਬਹੁਤ ਭਿੰਨਤਾ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਅਜ ਤਕ ਮਿਲੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੰਗਰੂਰ ਅਤੇ ਪਟਨੇ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ, ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ ‘ਪਾਤਿਸਾਹੀ ੧੦’ ਦੀ ਉਕਤੀ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਮਿਲੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਂਗ “ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ੧੦” ਜਾਂ “ਪਾਤਿਸਾਹੀ ੧੦” ਆਦਿ ਉਕਤੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਸ) ਕਵੀ-ਛਾਪਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਤਰਕ :

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ‘ਰਾਮ’, ‘ਸਿਆਮ’, ‘ਕਾਲ’ ਆਦਿ ਕੁਝ ਕਵੀ-ਛਾਪਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ

ਰਚਨਾ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀ-ਛਾਪਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵੀ-ਛਾਪਾਂ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਠੋਸ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਆਪਣੇ ਮਨੋ ਘੜੇ ਕਿਆਸਾਂ ਜਾਂ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਜੱਗੀ ਕਵੀ-ਛਾਪਾਂ ਉਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਤਰਕ ਦੀ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪਰਖ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਉਤੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ :—“ਅਸਲ ਵਿਚ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਤਰਕ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਰਬ ਨਿਸ਼ਚਿਤ (ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ) ਧਾਰਣਾ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਵਿਅਰਥ ਦੀ ਖਿੰਚੋ-ਤਾਣ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। (ਡਾ: ਜੱਗੀ)

10. ਵਿਚਾਰ-ਗੋਚਰੇ ਸਵਾਲ :

ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ਉਤੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਅਵਤਾਰਵਾਦ-ਵਿਰੋਧੀ ਗੁਰਮਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਜੋ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਉਤੇ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਅਵਤਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ।

ਵਿਚਾਰ-ਗੋਚਰੇ ਸਵਾਲ ਕੇਵਲ ਇਹ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ੳ) ਕੀ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਸੰਬੰਧੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਇਕ ਵੰਨਗੀਆਂ “ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ” ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ, ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ) ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ : ਕੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ “ਅਜੂਨੀ” ਹੈ ਜਾਂ ਜੂਨੀ?

ਅ) ਜੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤਕ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ?

ੲ) ਕੀ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦਾ, ਅਵਤਾਰਵਾਦ-ਵਿਰੋਧੀ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਧੁੰਧਲਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਪਰਛਾਵਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ?

ਸ) ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ “ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ” ਹੋਣ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀਰ ਇਹ ਸੋਚਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਨ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਇਕ ਨਮੂਨੇ “ਕੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਹੈ?” ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ) ਸਚਮੁਚ ਪੱਥਰ

ਉਤੇ ਲਕੀਰ ਹਨ ? ਜੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਗੰਜਾਇਜ਼ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਡਾਕਟਰ ਜੱਗੀ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ), ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਪੰਥ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਉਖੇੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਸਹਾਈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ ?

11. ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ :

ਨਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਤੇ ਨਾ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ, ਭਿਣਕ ਮਾਤਰ ਵਿਚ ਵੀ, ਕਿਧਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰਿ-ਆਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਸਗੋਂ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਦੇ ਇਕ ਇਕਾਈ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਥਿਤ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅੱਡ ਅੱਡ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਇਕ ਇਕਾਈ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ ਹੋਏ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵੀ ਦੋ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦੀ ਹੈ : ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਬਾਰੇ ਦੁਬਿਧਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀ ਨਹੀਂ ? ਦੂਸਰੇ, ਉਪਲਭਧ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' (ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਸਰੂਪ) ਨੂੰ ਇਕ-ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ?

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ "ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ" ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਯ ਵੀ ਲਿਆ ਹੈ :—

ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਜੋ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਇਹ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਤਿਕਾ ਮਿਤੀ 6.7.73 ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ, ਚਿੱਠੀ ਨੰ: 36672 ਮਿਤੀ 3 8.1973 ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਰਾਏ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਖਯਾਨ, ਜੋ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ, ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ।

ਸ਼ੁਭ-ਚਿੰਤਕ,

ਸਹੀ/- ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ,

ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ :

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ,

ਸ੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

“ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਖਯਾਨ” ਦੀ ਵਸਤੂ ਇਤਨੀ ਕਾਮ-ਉਕਸਾਉ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਖੁਲਮ-ਖੁਲੀ ਇਤਨੀ ਨਿਰਲੋਜ ਹੈ, ਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ “ਕੋਕ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
 (“ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ”, ਪੰਨੇ 79-80)

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ “ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ” ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ‘ਚੋਂ ਚੋਣਵੀਂ’ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਹਿੱਸੇ ਛਾਪੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾ ਛਾਪਣਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝਿਆ ਹੈ।

ਸੋ, ਇਹ ਤੱਥ ਏਹੋ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਚੇਤੰਨ ਵਰਗ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ, ਕੱਮ-ਅਜ਼-ਕੱਮ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਖਯਾਨ ਨੂੰ, ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਿਹੜੇ ਵੀਰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਪਲੱਬਧ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੇ ਹਨ, ਕੀ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ, ਮਾਵਾਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਖਯਾਨ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ? ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕੀ ਅੰਸੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਣਾ ਵਾਜਬ ਹੈ?

ਅਖੀਰ ਵਿਚ, ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕੋਈ ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੰਭੀਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਟਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਤਾਂ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੇਹੀ ਗੁਰਤਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਦੂਸਰੇ, ਇਹ ਸਮੁੱਚਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਬੰਨੇ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਇਕਾਈ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਖਿੰਡੀਆਂ ਪੁੰਡੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਲੱਭ ਕੇ ਸੰਕਲਨ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਤੀਸਰੇ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ 1428 ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ 580 ਪੰਨੇ ‘ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਾਖਿਆਨ’ ਵਰਗੀ ਅਸਲੀਲ ਰਚਨਾ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ‘ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ’ ਇਹ ਨਿਰਣੈ ਦੇ ਚੁਕੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਇਹ ਸਮੱਗਰੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ’। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋੜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ 35 ਪੰਨੇ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ। 11 ਹਕਾਇਤਾਂ ਦੇ, ਸੋ ਇਹ ਕੁਲ 615 ਪੰਨੇ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਸਵਾਲ ਕੇਵਲ ‘ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਾਖਿਆਨ’ ਦਾ ਨਹੀਂ, ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚਲੀ ਅਵਤਾਰ-ਵਾਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਮੱਸਿਆ ਵੀ ਘੱਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਕਾਲ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਦੁਬਿਧਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ
 (ਬਾਕੀ ਟਾਈਟਲ ਸਫੇ ‘ਤੇ)

ਹੈ। ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜੇ 'ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਾਖਿਆਨ' ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਨਾਲ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੀ ਸੰਬੰਧਤ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ? ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਖਾਤਰ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ ਕੇ, ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸਹਿਤ ਕੀਤੀ ਪਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਸਮੂਹਕ ਚੇਤਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਯੋਗ ਕੋਈ ਸੁਝਾਓ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕੇ।

ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣ :—

- ੳ) ਨਾਕੁਰੁ ਛੋਡਿ ਦਾਸੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ, ਮਨਮੁਖ ਅੰਧ ਅਗਿਆਨਾ ॥ (1138)
- ਅ) ਮਹਿਮਾ ਨ ਜਾਨਹਿ ਬੇਦ ॥ ਬ੍ਰਹਮੇ ਨਹੀ ਜਾਨਹਿ ਭੇਦ ॥
ਅਵਤਾਰ ਨ ਜਾਨਹਿ ਅੰਤੁ ॥ ਪਰਮੇਸਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਬੇਅੰਤੁ ॥
- ੲ) ਸੰਕਰਾ ਨਹੀ ਜਾਨਹਿ ਭੇਵ ॥ ਖੋਜਤ ਹਾਰੇ ਦੇਵ ॥
ਦੇਵੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨੈ ਮਰਮ ॥ ਸਭ ਉਪਰਿ ਅਲਖ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ॥ (894)
- ਸ) ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨ, ਮਹੇਸ਼ ਨ ਕੋਈ ॥ ਅਵਰ ਨ ਦੀਸੈ ਏਕੋ ਸੋਈ ॥
(ਮਾਰੂ ਮ: 1. ਪੰਨਾ 1035)

ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ, ਯੱਕ-ਜਹਿਤੀ,
ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਤੇ ਤੜਪ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ,
ਕੁਝ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਕ—
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਤੇ ਸਹਿਯੋਗੀ

